

Maria Biolik

Mazurski płatek - znaczenie i pochodzenie wyrazu

Prace Językoznawcze 16/1, 9-17

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY

Maria Biolik
Olsztyn

Mazurski *platek* – znaczenie i pochodzenie wyrazu**Masurian *platek* – the meaning and etymology of the word**

The article presents the etymology of the word *platek* used in Masuria in the sense of ‘a piece of cloth worn around the head or neck – a scarf or a bandana’ and other words like: *płat*, *placić*, *plótno*.

Słowa kluczowe: leksyka gwarowa, regionalizmy, dialekt, Mazury, *płat*, *placić*, *platek*, *platać*, *plótno*
Key words: slang, slang lexicon, regionalisms, dialect, Masuria, *płat*, *placić*, *platek*, *platać*, *plótno*

Na przełomie XIX i XX w. na Mazurach, będących częścią dawnych Prus Wschodnich, rozwijała się literatura ludowa. Wiersze w języku polskim pisali chłopcy – właściciele gospodarstw rolnych – drobni rzemieślnicy i wiejscy nauczyciele. Ich utwory, zapewne poprawiane pod względem fonetycznym i ortograficznym przez wydawców znających polski język literacki, były drukowane w prasie polskiej, listach, pamiętnikach i kalendarzach. Wiersze pisane przez poetów ludowych z Mazur wydał Zbigniew Chojnowski w książce *Pieśni duchowne i poemata światowe. Antologia mazurska*¹. W wierszach zamieszczonych w *Antologii mazurskiej* zachowało się dużo wyrazów gwarowych, regionalizmów, archaizmów leksykalnych, morfologicznych, frazeologicznych i semantycznych, wyrazów przestarzałych, jak też zapożyczeń niemieckich, które utrudniają współczesnym czytelnikom zrozumienie treści utworów. Do grupy tych wyrazów można zaliczyć wyraz *platek* zapisany przez Jana Domasza w wierszu *O terażniejszych modach*, drukowanym w „Kalendarzu Królewsko-Prusko Ewangelickim” w 1925 r.:

Doktor mówi: „Będzie zdrowa, / Posłuchajta mego słowa /
I schowajta jej zwierciadło, / Niech obwinie sobie gardło.

¹ *Pieśni duchowne i poemata światowe. Antologia mazurska*. Wypisał, opracował i wstępem opatrzył Zbigniew Chojnowski. Gołdap 2004.

Kiedy wyjdzie na ulicę, / Weźmie *platek*, ciepłą mycę /
I obwiąże sobie szyję, / To nie umrze, lecz wyżyje”².

Jak wynika z kontekstu, rzeczownik *platek* na Mazurach był używany w znaczeniu ‘to co służy do obwiązania szyi – szalik lub chustka’. Do ochrony głowy przed zimnem służył *platek* i *myca*. Wyraz *myca* zapożyczony z niem. *Mütze* był używany częściej w formie zdrobniałej *mycek* ‘mała, okrągła czapeczka bez daszka’ lub *mycka* w znaczeniach 1. ‘dawne kobiece nakrycie głowy, czepek’, np. w zestawieniach: *twarda mycka*, *sztynna mycka*, *mycka nocna*, 2. ‘czapka męska, rzadziej kobieca’, jako: *mycka z rydlem*, *z rydelkiem*, *mycka dziana z wełny*, 3. ‘czapeczka niemowlęca’, 4. ‘rodzaj chustki na głowę’ (SGO-WiM 4, 207). W wierszu Jana Domasza wyraz *myca* mógł być użyty w znaczeniu ‘czepek na głowę’ lub ‘czapka dziana z wełny’, a wyraz *platek* ‘okrycie na szyję’.

W celu ochrony głowy przed wiatrem i zimnem kobiety na Mazurach używały najczęściej chustek. Oczywiście chustki były różne, zwykle podstawę do utworzenia nazwy stanowił ich wygląd lub funkcja, jaką spełniały. Kobiety nosiły *małe chustki* zakładane na głowę oraz *duże chusty* zarzucane na plecy i ramiona. Jak pisze Danuta Barska-Antos w „Studiach Warmińsko-Mazurskich”: „Małe chustki odznaczały się dużą różnorodnością. W zależności od funkcji, jaką spełniały w kobiecym stroju ludowym: ozdoby czy ochrony przed zimnem, deszczem, słońcem – chustki były wełniane, lniane lub jedwabne, białe, czarne lub różnokolorowe, w kratę, w prążki, w kwiaty itp.”³. Badania dialektologiczne prowadzone w latach pięćdziesiątych XX w. we wsiach na wschód od Giżycka i Piszca potwierdzają występowanie na Mazurach wyrazu *platek* i wyrazu ‘chustka’ na określenia tego samego desygnatu – małej chustki. W części zachodniej Mazur powszechna była nazwa *chustka*, a w części wschodniej dominowała nazwa *platek*⁴.

Wiktor Steffen w *Słowniku warmińskim* nie notuje wyrazów *chustka* i *platek*, zamieszcza tylko wyraz *mycka* w znaczeniu ‘chustka na głowę’, z niem. *Mütze* ‘czapka’ i wskazuje na dwa desygnaty: *twarda* lub *sztynna mycka* w znaczeniu ‘czepek’ (Steffen, SWar. 86).

Wyraz *platek* nie jest także notowany, jako osobne hasło, w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza, ale występuje jako zdrobnienie wyrazu *płat* ‘kawał tkaniny, najczęściej płóciennej’, ‘płótno’. Rzeczownik *platek*, jako zdrobnienie wyrazu *płat*, w gwarach polskich używany był w znaczeniu ‘kawałek płótna’

² Ibidem, s. 86.

³ D. Barska-Antos: *Słownictwo Warmii i Mazur. Odzież*. „Studia Warmińsko-Mazurskie” 12. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 11.

⁴ Ibidem, s. 12.

lub ‘chusteczka’, ‘chustka do nosa’ (SGPKarł. 4, s. 135). To drugie znaczenie gwarowego wyrazu *platek* można zestawić z tym używanym na Mazurach ‘chustka na głowę’. Wyrazy *plat* i *platek* występują w kartotece *Słownika gwar polskich*⁵, a *Mały słownik gwar polskich* notuje wyraz *plat* w dwu różnych znaczeniach: 1. ‘kawałek płótna, szmata, ścierka’ oraz z terenu Mazowsza znaczenie ‘chustka na głowę’ i 2. ‘zapłata, wynagrodzenie’ (MSGp). Te dwa znaczenia wyrazu *plat* dominują również w słownikach historycznych języka polskiego.

W *Słowniku współczesnego języka polskiego* występują oba hasła: *plat* i *platek*. Wyraz *platek* używany jest w znaczeniach ‘barwna, pojedyncza część korony kwiatowej otaczającej słupki i pręciki’; mały *plat* np. ligniny, papieru toaletowego, żółtego sera; zwykle w liczbie mnogiej: płatki śniegu lub płatki owsiane, kukurydziane oraz np. *platek* ucha, *płatki* nosa (SWJP 759). Wyraz *plat* w znaczeniach: ‘kawał czegoś cienkiego, płaskiego, zwykle tkaniny, papieru itp.’ lub ‘płaski, cienki kawał, warstwa czegoś odkrojonego, oderwanego itp. od całości’, ‘część narządu oddzielona od drugiej części szczeliną, wcięciem itp.’, jak też ‘para skrzydeł samolotu znajdujących się po obu stronach kadłuba’ i ‘duży *platek* śniegu’ (SWJP 759). Jak wynika z przytoczonych definicji, wyrazy *plat* i *platek* należą do wyrazów wieloznacznych i mają we współczesnym języku polskim inne znaczenia niż te używane w gwarach, por. *plat* 1. ‘kawał tkaniny, najczęściej płóciennej’, ‘płótno’, 2. ‘zapłata, wynagrodzenie’, czy *platek* ‘chustka, okrycie głowy i szyi’ utrwalone w wierszu Jana Domasza.

W mającym już charakter historyczny *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego wyraz *platek* także nie występuje w znaczeniu ‘chustka na głowę, okrycie głowy i szyi’. Jest notowany w innych znaczeniach⁶, z których jedynie wyraz *platek*, jako zdrobnienie od *plat* (SJP Dor. 6, s. 495–496) można zestawiać z mazurskim *platek*. Wyraz *plat*, będący podstawą wyrazu *platek*, ma w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego

⁵ *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki „Słownika gwar polskich”, t. II: P–Ż*. Pod red. J. Reichana, Kraków 1999, s. 45.

⁶ Por. *platek*: 1. ‘listek korony kwiatowej otaczającej, osłaniającej słupki i pręciki, wolny lub zrosnięty z innymi, zwykle barwny’; 2. zwykle w liczbie mnogiej ‘kryształki lodu w kształcie sześciopromiennych gwiazdek’; 3. zwykle w liczbie mnogiej ‘kryształki lodu w kształcie sześciopromiennych gwiazdek’; 4. zdrobnienie od *plat*, w znaczeniu określonym przez kontekst 1. „Tradycyjnym ubiorem białna był dziwaczny kostium, uszyty z różnobarwnych płatów, z czapką z wielkimi uszami i dzwonekami”; 2. „Głowę [...] konia i kark przykrywał kutan, to jest kapa z białego sukna prostego, na którym były poprzyszywane innego sukna rozmaitego koloru płatki, wystrzygane w kwiaty, płatki i różne figury”. Wyraz *platek* występuje we frazeologizmie, por. „Coś idzie, pójdzie jak z płatka” czyli „coś układa się pomyślnie, szczęśliwie”, występuje w znaczeniu przenośnym, jako: *platek*, czego?, np. nieba, pola, lasu, złota, mięsa itd. oraz w zestawieniach słowotwórczych: *płatki* mydlane, *płatki* owsiane, jak też w znaczeniu anatomicznym: *platek* ucha i zoologicznym: *płatki* skrzelowe (SJP Dor. 6, s. 495–496).

aż pięć znaczeń⁷, z których tylko pierwsze ‘kawał materiału, najczęściej płótna; płachta, szmata’ (SJP Dor. 6, s. 493–494) można łączyć z mazurskim *platek* ‘chustka na głowę, okrycie głowy i szyi’.

Historyczne słowniki języka polskiego, tzw. warszawski (SW) i wileński (SWil.) potwierdzają znaczenia wyrazu *platek* przytoczone w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego⁸. Ze znaczeniem wyrazu *platek* ‘chustka na głowę, okrycie głowy i szyi’ można łączyć tylko notowany w Słowniku tzw. warszawskim wyraz *platek* o znaczeniu ‘szmatka, gałganek; okrawek, okrojek, ścinek, łatka’ i ‘kawałek płótna lub gazy przykładany na ciało; poduszeczka ze skubanki do tegoż użytku’ (SW, 4, s. 252) oraz notowane w Słowniku, tzw. wileńskim znaczenie wyrazu *platek* ‘mały kawałek jakiejś materii, sukna, płótna; listek, warstewka czegoś mała’ (SWil. 1028).

Notowany na Mazurach wyraz *platek* ‘chustka, okrycie głowy i szyi’ pod względem strukturalnym można analizować jako zdrobnienie utworzone sufiksem *-ek* od wyrazu *plat*. Wyraz *plat* w Słowniku tzw. warszawskim ma aż dziewięć znaczeń, z których *platek* ‘mały płat, listek, blaszka’ oraz ‘kawał płótna, sukna, szmata, chusta; płachta, łata, łach, gałgan, lichota’, por. frazeologizm; *Blady jak płat, jak płótno, jak chusta*’ oraz ‘szal wiejski na Podlasiu’, też ‘chusteczka’ można łączyć semantycznie z mazurskim *platek*. Specyficznym rodzajem *plata* jest ‘różnobarwny kawał sukna z frędzlami do ozdoby chomąta krakowskiego’, *plat* albo *placa* ‘obrus włosienny w olejarni’, *plat na konia* ‘kawał filcu podkładany pod siodło’ oraz zaczerpnięte z języka wioślarskiego: *plat* ‘derka flanelowa służąca do obwijania burtnicy’ (SW 4, s. 251). Inne znaczenia wyrazu *plat* przytoczone w tym słowniku nie są związane z desygnatem *plat* ‘kawał płótna, sukna’⁹.

W Słowniku tzw. wileńskim wyraz *plat* notowany jest aż w siedmiu znaczeniach, z których ‘kawał płótna, sukna, płachta’, ‘łachman’, ‘łata, płasta’, ‘wełniany różnobarwny kawał sukna z frędzlami do ozdoby chomąta (w Kra-

⁷ Wyraz *plat* to 1. ‘kawał materiału, najczęściej płótna; płachta, szmata’, 2. ‘kawał, część jakiegoś obszaru (ziemi, gruntu); szmat’, 3. ‘płaski kawał, cienka warstwa, odpłatane, odcięte, oderwane itp. od całości’, 4. anat. ‘część jakiegoś narządu’, 5. lot. ‘każde ze skrzydeł samolotu po obu stronach kadłuba’ oraz daw. ‘dochód, zysk, lichwa, procent’ (SJP Dor. 6, s. 493–494).

⁸ Są to znaczenia wyrazu *platek* związane z anatomią: *platek ucha*, botaniką: *listek korony kwiatowej*; zdobnictwem: ‘blaszka, listek, cienka warstewka’, np. *platek złota malarzkiego*, por. też *platek* ‘zlepek, kłaczek, obłoczek tworzący się w rozczynnie’; plamka, łatka biała na środku czoła u koni, różyczka’; w liczbie mnogiej *platki* ‘kłuski, łazanki tatarszane z makiem’; *platki przed oczyma* – ‘zjawisko chorobne polegające na widzeniu płatków ciemnych, latających jakby przed oczyma’; *plataś* ‘pies z białymi łatami’ (SW 4, s. 252), czy *platek* ‘skóra mięsista, wisząca pod żuchwą i na szyi ptaków’; w liczbie mnogiej *platki* ‘zlepki’ (SWil. 1028).

⁹ Są to znaczenia wyrazu *plat*, por. ‘część narządu odgraniczona wyraźnie’, ‘mięśnie i skóra pozostawione po odjęciu członka, służące do pokrycia pozostałej stąd rany’ oraz *platy* w liczbie mnogiej ‘karty do gry’ (SW 4, s. 251).

kowskimi)’ (SWil. 1027) semantycznie można łączyć z wyrazem *platek* ‘chustka, okrycie przed zimnem głowy i szyi’¹⁰.

Na podstawie przedstawionych powyżej znaczeń leksykalnych wyrazu *platek* zdrobnienie *plat* można wnioskować, że mazurskie *platek* ‘chustka, okrycie głowy i szyi’ mogło powstać poprzez przeniesienia znaczenia całości: ‘kawał płótna, sukna’ na utworzoną z tej całości mniejszą jej część oznaczającą ‘kawałek płótna, sukna używany do obwiązywania głowy i szyi’, por. w Słowniku tzw. wileńskim znaczenie wyrazu *platek* ‘mały kawałek jakiejś materii, sukna, płótna [...]’ (SWil. 1028).

W *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego wyraz *plat* ma dwa znaczenia. Jedno z nich, por. *plat*, gen. *platu*, zdrobniale *platek*, *platuszek*; czes. *plat* ‘blacha, misa’, serbskie *plat* ‘pwat, sukno, płótno’, *pwatnik* ‘sukienik, ros. *платъ* ‘płachta, chusta’; ‘kawał sukna, płótna, łąta’; *plat* skórzany, *plat* wełniany: „Człowiek zgniłością będzie strawion w dole, Jako gdy stoczą *plat* wełniany mole” (Linde 4, s. 145) jest zbieżne z przytoczonymi powyżej znaczeniami tego wyrazu. Wyrazy *platek*, *platka*, *platuszek*, zdrobniale od *plat*, S. B. Linde łączy z czes. *platek*, ros. *платокъ* [*platok*] ‘chustka’; ‘okrajek, łątka’, por. „By nie cudze *płatki*, Nie miałyby krawiec krawatki” (Linde 4, 145)¹¹.

Drugie, podstawowe znaczenie wyrazu *plat* ‘płaca, zapłata, wynagrodzenie’ łączy się z czasownikiem *placić* i omawianymi wyżej rzeczownikami *plat* ‘kawał tkaniny, najczęściej płóciennej, płótno’, *platek* ‘zdrobnienie od *plat*’, bowiem jak pisze Aleksander Brückner „w IX i X wieku *platy* i *platki* cienkiej tkaniny lnianej były u Słowian monetą obiegową; stąd *placić* w naszym znaczeniu; *zapłata* jest więc i ‘pieniędzem’ i ‘łątą’” (Br 420). S. B. Linde to znaczenie wyrazu *plat* gen. *platu* w rodzaju męskim i w rodzaju żeńskim *plata*, gen. *platy* łączy z ros. *плата* [*plata*] ‘płaca, zapłata, opłat’ np. ‘intraty, dochody’, ‘czynsz, podatek, pobór’, por. „Był podskarbin na *platy* królewskimi”, „Každy przyniósł *plat*, który Mojżesz włożył na lud”, jak też *plat*, lichwa, pożytek z lichwy’ „Wziółś od niego pieniądze, i dajesz mu lekki *plat* od tego” (Linde 4, s. 144–145), por. też w rodzaju żeńskim *plata*, gen. *platy* ‘płaca, *plat*, *zapłata*’ (Linde 4, s. 145).

To znaczenie wyrazu *plat* w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego było już opatrzone kwalifikatorem „dawne”, por. *plat* ‘dochód, zysk, lichwa, procent’ (SJP Dor. 6, s. 494).

¹⁰ Inne znaczenia wyrazu *plat* to: ‘deseczka, szmat rozplatanego drzewa’, ‘część na które się dzieli organ jaki’ (SWil. 1027).

¹¹ S. B. Linde wymienia różne rodzaje *płatków*: „*płatki* barwiczkowe, których niewiasty używają ku rumienieniu lica. *Płatek* złota malarskiego, Śnieg *płatkami* pada”. (Linde 4, 145) oraz przytacza frazeologizm: *jak z płatka*: „Jak z *płatka* wywinął, wszystko u niego”. „Dobry porządek robi, że nie trzeba szukać, ni biegać; lecz każda rzecz jak z *płatka* wywiniona, pogotowiu będzie” w znaczeniu ‘gładko, smarownie, na jednej nodze’ (Linde 4, 146).

Wyraz *płat* w znaczeniu ‘płaca, płacenie, opłata, wyliczanie za co pieniędzy’ oraz *płat* ‘płaca, opłata, pobór, podatek, danina, czynsz’ był notowany również w Słowniku tzw. warszawskim (SW 4, s. 251). Zestawiono z nim derywaty *plataś* albo *platek* ‘przewisko mieszczanina – obszarpaniec, włóczęga, próżniak, ni to pan ni to chłop; sługa dworski, pisarz pokątny’ (SW 4, s. 252), *płatka*, *plata* ‘składka, stawka za przegraną’ oraz z kwalifikatorem „przestarzałe” *płatka* ‘położenie ryzykowne, ryzyko, opał, niebezpieczeństwo’ oraz ‘sprawozdanie, raport, relacja’ (SW 4, s. 252)¹².

W Słowniku tzw. wileńskim notowany jest także wyraz *płat*, *plata*, w liczbie mnogiej *platy* ‘płaca, płacenie, opłata, wyliczanie za co pieniędzy’ (SWil 1027), jak też wyrazy: *placca* albo *plajca* ‘płatnik, płacący, wydający opłatę, wynagradzający zasługi czyje’ (SWil. 1025), *płatka* ‘w grze kartowej zamiast stawka’ (SWil. 1028), *płatnik* ‘plajca, ten co opłatą się zajmuje, wypłaca’ (SWil. 1028), wyraz *płatno* z kwalifikatorem „przestarzałe” w wyrażeniach: *być płatno ku czemu* ‘być użytecznym na co, służyć ku czemu’ (SWil. 1028).

Linde notuje również czasowniki *platać*, *platinąć* ‘splatać, rozplatać’, ros. *нламать* ‘wzdłuż rozcinać, rozszczepiać, szczepać’, czes. *placeti*, *plácy*, *zaplacugi*, ros. *нламуь*, *нлачу*, por. „Klamry drzewo ściskają, klin płata na poły” (Linde 4, 145) i *płatka*, *platki* zdrobniale od *plata*, *płat* „Grając w karty, chcę postawić płatkę, alić i szeląga już nie miałem” (Linde 4, 146) oraz *płatnik*, *płatnika* ‘plajca, który wypłaca’, *płatno* ‘popłaca, płaci co’ (Linde 4, 146).

Oba podstawowe znaczenia wyrazu *płat* ‘chustka, kawał płótna, sukna’ i ‘płaca, płacenie, opłata’ zachowały się w języku ukraińskim, por. u B. Hrinčenki z Huculszczyzny: *platók*, *platká* 1) ‘słój, warstwa’; 2. *platók*, zdrobniale *platóček* (Hrin 3, s. 192) i w języku literackim homonim: *platók*, *platká* o znaczeniu ‘chustka’ oraz *platók*, *platká* mający znaczenia: 1. dial. ‘warstwa’ (za Hrin), 2. tylko l. mn. ‘platki np. śniegu’, 3. ‘pojedynczy listek kwiatka’, 4. ‘łatka’ (SUM 6, s. 569), jak też w języku czeskim *plátek*, *plátku*, zdrobnienie od *plát* używany w pierwszym znaczeniu: ‘cienka, najczęściej metalowa płytka; blaszka; [...] np. kolia ze złotych płatków’, zdrobniale *pláteček* oraz wyraz **plátěňák* ‘płócienny płaszcz, płócienne ubranie lub but’ oraz *płat* w znaczeniu ‘płaca, zapłata’ (SCz 4, s. 126).

Wiesław Boryś w *Słowniku etymologicznym* podaje, że wyraz *płat*, którego zdrobnieniem jest wyraz *platek* był notowany w języku ogólnopolskim od XV w., jako ‘kawałek materiału, zwłaszcza płótna; płaski kawałek, cienka warstwa czegoś’, natomiast w dialektach używany w znaczeniu ‘kawał tkaniny, zwłaszcza płóciennej’, ‘płachta, szmata’, por. kasz. *płat* ‘łata’ (BoryśSE,

¹² Por. frazeologizmy: *Jak z płatka wywinął* „jak z pudełka, świeżo, czysto, porządnie, elegancko, jak z igły”, *Jakby go z płatka wywinął* „gładko, jak po maśle, szybko jak piórko osmalił, piorunem, na poczekaniu, szczęśliwie, po myśli, pomyslnie” (SW 4, s. 252).

s. 443). Z wyrazem *plat* łączą się wymieniane w słownikach historycznych derywaty: *platek*, *placić*, *płatowy*, *płatować*, *opłacać* oraz *placie* ‘łaty, przyszwyy’, *placież* ‘zapłata’, *placi* ‘pewnie, chyba’, *plajca* (< *placca*) ‘płatnik’ (Br 420).

Wyraz *plat* należy do grupy wyrazów odziedziczonych z epoki prasłowiańskiej. Można go rekonstruować w formie **platŭ* używanej w znaczeniu ‘kawał tkaniny, płótna’. Znaczenie to uległo rozszerzeniu w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, w którym wyraz *platb* oprócz znaczenia ‘tkanina, płótno’ posiadał też znaczenie *knot* ‘nić paląca się w świecy lub kawałek tkaniny w lampie olejnej lub naftowej’ (BoryśSE, s. 443).

Rdzeń psł. **plat-* można łączyć z lit. *platūs* ‘szeroki, rozszerzony’, por. też lit. *platinūs* ‘szybko rozprzestrzeniający się’, lit. *platà* ‘szerokość’, łot. *plats* ‘szeroki, przestronny’, grec. *πλατύς* ‘szeroki, płaski, przestronny’ (Fr 606–607) por. używany w funkcji przysłówka w XVII i pierwszej połowie XVIII w. wyraz *platem* jako ‘jeden kawałek, szmat materiału; płasko, na płask, szeroko’ (SJP XVII/XVIII). Wyrazy związane z rdzeniem **plat-* występują w staropruskich nazwach miejscowych, por. *Plat-medyen*, *Plote-medye* (człon drugi, stpr. *median* ‘las’) (Gerullis 125) i stpr. nazwach osobowych, por. *Hanns Platelavke* (Trautmann 77) z drugim członem od stpr. *lauks* ‘pole. Do grupy nazw z morfemem leksykalnym **plat-* należy zaliczyć nazwę miejscowości *Platławki* niem. *Platlack*, *Platlach* w powiecie kętrzyńskim na Mazurach (Rospond 651) oraz nazwę wsi *Płaty* w powiecie ostródzkim, por. 1360 *ist des guttes Platten* (Biolik 1992, 107) położoną nad jeziorem o tej samej nazwie, por.: 1360 *See zcu Platten* [*Playtten*], *des sehes Plattyns* (Biolik 1994, s. 132).

W gwarach Polski północno-wschodniej znaczenie wyrazu *platek* od *plat* ‘kawał materiału, zwłaszcza płótna’ zawężono do desygnatu ‘mały kawał materiału, zwłaszcza płótna’, nadając mu nowe znaczenie ‘chustka na głowę i szyję używana do ochrony przed wiatrem i mrozem’. Używany na Mazurach wyraz *platek* ‘chustka na głowę’, jako zdrobnienie od *plat*, ma swój odpowiednik semantyczny w przestarzałym wyrazie ros. *plat* ‘chusta’, psł. **platb* ‘kawał tkaniny, płótna’ należy łączyć z psł. **platati* ‘rozcinać na kawałki, płaty’ oraz zapewne psł. **poltbno* ‘tkanina lniana, płótno’ od pie. **pol-to* < **plō-to*, a to od pie. rdzenia **pel(ə)-* ‘okrywać, osłaniać; skóra, błona; okrycie, chusta’ (BoryśSE, s. 447) oraz z wyrazem *płaski*, por. stpol. XIV w. *płoski* ‘równy, gładki, bez wyniosłości’ (BoryśSE 443).

Przedstawione wyżej rzeczowniki *plat*, *platek*, *płótno*, czasowniki *placić*, *platać* i przymiotnik *płaski* można wywodzić od pie. rdzenia **pel(ə)-* ‘okrywać, osłaniać; skóra, błona; okrycie, chusta’ (BoryśSE, s. 443, 446–447) oraz rozpatrywać w triadzie: **pelH-* / **polH-* / **plH-*, a opisywany wyraz *plat* < **platb* uznać za derywat od stopnia zanikowego rdzenia **plH-* rozszerzony

suf. pie. **-eH₂* (> *ā*) oraz sufiksem słów **-to-* z końcówką *-s*, a więc **plH-eH₂-t-o-s*. W tym układzie związek z wyrazem *plótno* < **polt̃no* z rdzeniem rozszerzonym suf. pie. **-to-* i słów. **-bn-o*, a więc **polH-t(-bno)* oraz z wyrazem *plaski* (< **polH-t-sko*) staje się widoczny¹³.

Jak pisze H. Kurkowska: „Wyrazy są dokumentami kultury i cywilizacji. Wpatrując się w ich przeobrażenia znaczeniowe, wnikliwy badacz dojrzy samo życie te właśnie przeobrażenia warunkujące”¹⁴. Analizując w tym kontekście zmiany znaczeniowe zachodzące w omawianych wyrazach, można uznać je za ważne źródło historyczne, będące dowodem na to, że Słowianie w handlu wymiennym używali, jako monety obiegowej, płatów płótna lub innej tkaniny. *Platy*, jako handlowy środek nabywczy zastąpiono później srebrnymi monetami, które *platano*, czyli dzielono na mniejsze części, por. czasownik *platać* ‘wzdłuż rozcinać, rozszczepać, szczepać’ (Linde 4, s. 145). Wyrazy polskie *zapłata*, *placić* „dobrze odzwierciedlają [...] początki handlu. Najpierw była to wymiana. Często coś wymieniano na płaty sukna. Od tych *płatów* pochodzi słowo *placić*, które znaczyło dawniej ‘dawać za coś płaty sukna’”¹⁵, por. czasownik *placić* ‘wyplacać, zapłacać, popłacać’, czes. *platiti* (Linde 4, s. 138).

Wnioski

Na Mazurach używano wyrazu *platek* w znaczeniu ‘to, co służy do obwiązania szyi – szalik lub chustka’. To znaczenie wyrazu *platek* ma charakter przestarzały. Pod względem strukturalnym wyraz *platek* ‘płaski kawałek płótna lub innej tkaniny, płachta, szmata – chustka’ jest derywatem zdrobniałym od wyrazu *plat*. Oba wyrazy *platek* i *plat* są współcześnie wieloznaczne. Podstawowe znaczenie historyczne wyrazu *plat* ‘kawał płótna, sukna lub innej tkaniny’ ulegało ewolucji. Dawniej wyraz *plat* był używany w znaczeniu ‘płaca, zapłata’ por. psł. **platbь* ‘sztuka płótna (tkaniny) jako jednostka monetarna’ (Bańkowski II 618), por. czasownik *placić* (< **platiti*, **plat-ją*). Zapisany w wierszu Jana Domasza „O terażniejszych modach” wyraz *platek* w znaczeniu przestarzałym, nieznanym współczesnym użytkownikom polszczyzny świadczy o archaicznym charakterze leksyki¹⁶ używanej przez polskich Mazurów w dawnych Prusach Wschodnich.

¹³ Rekonstrukcja na podstawie danych przytoczonych w recenzji artykułu.

¹⁴ H. Kurkowska: *O zmianach znaczeń wyrazów*. „Poradnik Językowy” 1949, z. 3, s. 12.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Zdzisław Stieber stwierdził, że archaizmy utrzymują się głównie na peryferiach obszarów językowych, a taki peryferyczny charakter miała gwara mazurska używana przez polskich chłopów w dawnych Prusach Wschodnich, por. Z. Stieber: *O archaizmach i innowacjach peryferycznych*. [W:] *Studia indoeuropejskie*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 239–241.

Wykaz stosowanych skrótów

- Bańkowski – A. Bańkowski: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. II. Warszawa 2000.
- Biolik M., 1992 – *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego. Nazwy miejscowe*. Pomorskie monografie toponomastyczne, nr 10. Gdańsk.
- Biolik M., 1994 – *Mikrotoponimia byłego powiatu ostródzkiego*. Olsztyn.
- BoryśSE – W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2005.
- Br. – A. Brücker; *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 1927.
- Fr – E. Fraenkel: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–II. Heidelberg 1962–1965.
- Hrin III – `B. Hrinčenko: *Slovar' ukrajins'koji movy*. T. III: O-Ď. Kyjiv 1909.
- Linde – S. B. Linde: *Słownik języka polskiego*. Wyd. III fotooffsetowe. Warszawa 1951.
- MSGp – *Mały słownik gwar polskich*. Oprac. zespół pod red. J. Wronicz. Kraków 2010.
- Rospond – S. Rospond: *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*. Wrocław–Warszawa 1951.
- SCz – *Słownik spisowného jazyka českého*. T. IV P–Q. Pod red. B. Havránka. Praha 1989.
- SGOWiM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. T. IV (L–N). Pod red. H. Perzowej i D. Kołodziejczykowej. Warszawa–Kraków 2002.
- SGPKarf. – J. Karłowicz: *Słownik gwar polskich*. T. IV, (P). Kraków 1906.
- SJP XVII/XVIII – *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*. Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego <http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php?strona=haslo&id_hasla=18014&forma=P%C5%81ATA> dostęp: 15.01.2014.
- SJPDor. – *Słownik języka polskiego*. T. VI: P–Prę. Red. naczelny W. Doroszewski. Warszawa 1964.
- SteffenSWar. – W. Steffen: *Słownik warmiński*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- SUM VI – *Slovník ukrajins'koji movy*. T. VI. Red. A. V. Lahutina, K. V. Lenec'. Kyjiv 1975.
- SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego*. T. II (H–M). Warszawa 1902.
- SWil. – *Słownik języka polskiego*. Wyd. staraniem i kosztem M. Orgelbranda. Cz. 1: A–O. Cz. II: P–Z. Wilno 1961.
- SWJP – *Słownik współczesnego języka polskiego*. Pod red. B. Dunaja. Warszawa 1996.
- Trautmann – R. Trautmann: *Die altpreussischen Personennamen*. Göttingen 1925.

Summary

The vocabulary item *platek* appeared in the poem by Masurian folk author Jan Domasz *O terazniejszych modach*. It can be assumed from the context that it was used as a noun that can be defined as ‘a piece of cloth worn around the head or neck – a scarf or a bandana’. The other word that was used to describe a piece of clothing protecting the head was *myca*. The item *platek* was a diminutive of *plat*. Both mentioned words have many meanings in the Polish language as well as in other Slavic languages. The primary meaning of the word was ‘a piece of cloth’ that led to the creation of the word *platek* and the word *placić* (to pay) as cloth was used by the Slavic people as the currency.